

Jørgen Blochs dialektordliste fra 1807

Af Peter Skautrup

Da modersmålet blev emne for et studium i 1600-tallet, førte interessen naturligt med sig, at der blev gjort forsøg på at gennemføre en fuldstændig registrering af ordforrådet. De betydeligste arbejder fra slutningen af århundredet er kancellisekretær Matthias Moths og Frederik Rostgaards store ordbogsværker, der aldrig nåede at blive trykt, og som endnu den dag i dag ikke er blevet fuldt udnyttet. Moths ordbog foreligger således i en sidste renskrift (fra 1708) på 20 foliobind, omfattende både en verbal- og en realordbog. Rostgaards ordbog foreligger også i 20 foliobind, men er langt fra så righoldig som Moths arbejde, og for at få arbejdet revideret og forøget overdrog han 1737 historikeren Langebek at lave en plan for ordbogens principper og dernæst at fuldføre en ny redaktion. Langebek tog også fat på arbejdet og var nået igennem bogstaverne A-K, da Rostgaard døde (1745). Videnskabernes Selskab overtog nu ledelsen, men Langebek var træt og standsede få år senere ved bogstav M. Nu lå arbejdet stille til Langebek døde (1775), og året efter begyndte så igen redaktionen af det værk, vi almindeligvis kalder Videnskabernes Selskabs Ordbog, der fik en besværlig og langsommelig tilblivelse, idet 1. bind kom i 1793 og sidste (ottende) bind først i 1905! Det er klart, at med en række forskellige redaktører og strakt over et så langt tidsrum, har ordbogen ikke kunnet undgå uensartethed både med hensyn til afgrænsning af stoffet og redaktion af de enkelte artikler. En af de største ændringer fandt sted, efter at de to første bind var udkommet (henholdsvis 1793 og 1802). I 1804 var sønderjyden, den som botaniker og veterinær kendte Erik Nis-

sen Viborg blevet formand for den kommission, som selskabet havde nedsat for at føre tilsyn med ordbogen. På hans initiativ blev ordbogsstoffet nu betydelig udvidet både hvad angår dialektord og faglig terminologi, områder man indtil da havde stillet sig ret afvisende til. Og for at skaffe materiale hertil henvendte man sig (1807) – følgende samme skik som Ole Worm og Moth i deres tid for deres arbejde – i et cirkulære til bisperne med anmodning om at indbyde provster og præster til at indsende bidrag fra den stedlige dialekt. Fra Jylland kom der samme eller nærmest følgende år i alt 21 til dels ret omfattende ordlister, der så godt som alle er bevaret og nu udnyttes af Jysk Ordbog.

En af de mindre ordlister blev indsendt af præsten i Lønborg og Egvad, Jørgen Bloch, født i Viby på Hindsholm og af gammel præsteslægt. Han havde været præst i Ferring i 3 år, da han 1799 flyttede til Lønborg, hvor han var præst til sin død 1838. Listen er dateret 19. november 1807 og er straks blevet indlemmet i selskabets arkiv (nr. 262) og antagelig fremlagt – som det noteres på listen – på »103. Møde«, hvad der må være revisionskommissionens møde. Året forud var Molbech blevet antaget på prøve ved redaktionen og afløste Rasmus Nyerup ved bogstaverne K og M, og på listen ses da også øverst en notits: »Brugt til Bogstavet M Molbech«. Også andre redaktører har noteret benyttelsen af andre bogstaver. 1820 udkom så 3. bind af ordbogen, omfattende bogstaverne I-L, hvor listens ord *kiere sig*, *kiering* og *kram* er blevet benyttet. Ligeså viser 4. bind under M ordene *Mundtaal*, *mundtam* og *Møe*, at Molbech fortsat har frekventeret Blochs liste. Det er for øvrigt kuriøst, at Molbech, der principielt var imod at optage dialektord (og norske ord) i en rigsdansk ordbog, her har følt sig forpligtet til at følge den nye af Viborg anlagte kurs. At han ellers var en interesseret og varm forsvarer for dialekterne viser hans smukke skrift fra 1811: »Om Dialecter eller Mundarter og Samling af danske Landskabsord

med en Indledning om Kiærlighed til Modersmaalet og en Indbydelse til det danske Sprogs Venner«, der indleder hans arbejde i de følgende år med at få redigeret en dialektordbog, der også endelig blev afsluttet og udkom 1841. I dette arbejde havde han ikke glemt Blochs ordliste, som han – vist allerede under arbejdet med Videnskabernes Selskabs ordbog – skaffer sig en afskrift af, og som han direkte nævner og citerer i adskillige artikler, f.eks. under *Baarren, hvælen, kram, Mundtaal, mundtam, runsk, Sædning, søllevern, teutesløs* og flere.

Blochs liste foreligger altså dels i original (Vid. Selskabs arkiv 262), dels i en vistnok omtrent samtidig afskrift (NkS. 812e, 4). Bortset fra enkelte ortografiske fejl og et par overspringelser i afskriften (linjerne *Hegen, Lime* og *lilleagtig*) er de identiske.

Listen i sig selv har samme karakter som de fleste andre bidrag fra 1807 og senere. Man interesserer sig især for idiotismerne, de sære, fra rigsmålet afvigende eller ukendte ord. Det skal dog fremhæves, at Bloch til slut drister sig til at fremhæve nogle grammatiske iagttagelser, og her ligger i kim, hvad hans søn og efterfølger i embedet, licentiat i teologien, Jørgen Victor Bloch, mere indgående gør rede for i den smukke lille publikation »Nogle grammaticaliske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect, oplyste ved ethnographiske og geographiske Billeder af en jydsk Philolog« (1837). Men sønnen har åbenbart ikke kendt faderens ordliste, ellers ville han sikkert have omtalt flertalsordene *fløde, grød* og *garn* og brugen af *dem* for *de* som demonstrativt pronomen brugt attributivt.

Men de har jo nok – far og søn – drøftet problemerne i Lønborg præstegård, og sønnen har altså i sin barndom og ungdom tilegnet sig et så indgående kendskab til Lønborgdialekten, at han har magtet den mere krævende opgave at hæve sig over idiotismerne og tage fat på de mere afgørende træk i dialektens fra rigsmålet afvigende struktur og

yderligere i sin lille bog givet os vor ældste i fonetisk og syntaktisk henseende ægte og fortræffelige dialekttekst, som han lægger i munden på den gode sognefoged Anders Hansen.

Fortegnelse

paa denne Egns brugelige, oprindelige, og ej ved Mundart fordrejede Ord, som ej findes i Skriftsproget, med hosføyet Forklaring.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Bovn</i> adjektiv	Fyldig, vel ved magt, stor og anseelig.
<i>Boyel</i> subst. et	Et Gilde, en Høytiid, og især Bryllup.
<i>Baaren</i> subst. en	At have god Baaren eller Börren paa noget man bærer, naar det er lagt eller pakket saaledes, at man let og beqvemt kan bære det.
<i>Fialet</i> adj.	Blye, undseelig, folkeskye, det modsatte af frie.
<i>Ganne</i> verb. n.	At agte paa, legge Mærke til, imperf. gannede, perf. har gannet.
<i>Ganning</i> subst. en	Bruges kun i Forbindelse med Tillægsordene: min, din, hans, vores etc. det er min Ganning: det er noget, der kan passe sig for mig, det kan jeg nytte, det er ret som for mig.
<i>Hambøyt</i> subst. en	Det Sted under Knæet, nemlig paa den anden Side i Bøyningen.
<i>Hege</i> verb. a.	At oprydde, reengiøre, paaklæde.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Heget</i> subst. en	At gjøre Heget i samme Betydning.
<i>Hegen</i> adj.	Lysten, begierlig, hegen efter en Ting.
<i>Hiamsk</i> adj.	Ækkel, vammel, bruges om Mad og Drikke, ogsaa det samme som flau: jeg er hiamsk, jeg er flau, utidig.
<i>Hiamskhed</i> subst. en	Ækkelhed, Flauhed, Qvalme.
<i>Hovsom</i> adj.	Maadelig, hverken god eller ringe, nogenledes f.Ex. Vejret er hovsomt. Patienten er hovsom.
<i>Hvælen</i> adj.	Rar, dygtig f. Ex. det er en hvælen Dreng, det er saa meget hvælen, ogsaa stærk f. Ex. det er en hvælen Regn, ogsaa adverbialiter: det fryser hvælen. NB. Dette Ord skulde vel ikke være det ved Mundart fordrejede: vel?
<i>Huus-Egler</i> subst. plur. en Egel	Iistappe under Tagene.
<i>Høved</i> subst. et	Høveder kaldes egentlig Kiøer og Stude. Dog siges ogsaa Faare-Høveder. Og Smaahøveder kaldes Høns, Ænder og Giæs etc.
<i>Kalle</i> subst. en	Læggen paa et Been.
<i>Kaalgaard</i> subst. en	En Have, som i Almindelighed heller ikke indeholder synderlig andet end Kaal.
<i>Kiere sig</i> verb. n.	At komme sig af en Sygdom, at være i Bedring, ogsaa at forbedre sin Vilkaar, han har kiert sig godt, han er gaaet kiendelig frem til det bedre, enten i Sundhed eller andre Hensyn.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Kiering</i> subst. en	Bedring i Sygdom eller Kaar, da det bruges meest i den Forbindelse: at komme til Kiering, at være i Kiering f.Ex. han er i v: ved god Kiering, han kommer sig godt, han er ret kommen til Kiering, han har ret forbedret sine Omstændigheder. NB. Bør maa-skee skrives kehre, Kehring.
<i>Knyge</i> verb. n.	At flyge, det knyger, det knøg, har knyget, naar Vinden fører Sneen i Driver, eller fejer med Sandet.
<i>Knog</i> subst. en	Fog. Sne-Knog. Sand- eller Jord-Knog.
<i>Kratte</i> subst. en	En stor Rive, som næsten kan spænde en halv Ager, som slæbes over Stubberne ved Hielp af et Reeb.
<i>Kram</i> adj.	Siges om Vinduer og Dørre som med Besværlighed kan trykkes ind i deres Fals, ogsaa om snævert Fodtøy etc.
<i>Lime</i> subst. en	En Feje-Kost.
<i>Lilleagtig</i> adj.	mere lille end stor.
<i>Mundtaal</i> subst. en	Roe, Taal, naar en Syg kan ligge uden at klage sig. Han har ingen Mundtaal, han klager og jamrer sig uden Ophør. Der er ingen Mundtaal paa det Barn, det skriger uophørlig.
<i>Mundtam</i> adj.	Lækker, velsmagende, og jeg tror ogsaa: god ved Tænderne, let at tykke, som Kage, nybagt fint Brød.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Qvæge</i> subst. sing.	Det der skyder ud over Neglen, Neglekiødet.
<i>Qvæger</i> subst. plur.	Øllbærme.
<i>Rag</i> adj.	Skarp, ufrugtbar, en rag Mark.
<i>Runsk</i> adj.	Vild, overgiven, løstagtig.
<i>Runske</i> verb. n.	At gebærde sig saaledes.
<i>Sæde</i> verb. n.	At passe, skikke sig, gaa an, befindes rigtig. Imperf. sædte, perf. har sædt. Det sæder ikke, det gaar ikke an, passer ikke. Den Regning sæder, den er rigtig, det sædte akurat, det traf rigtig ind, det skal nok sæde, det skal nok staae Prøve, det kan man forlade sig paa. Han sæder ikke, eller det sæder ikke for ham, han er uefterrettelig, hans Ord eller Arbejder ere ikke at lide paa, eller han har tabt Samlingen, gaaer i Barndom, snakker vildt.
<i>Sæd</i> eller <i>Sædning</i> subst. en	Bruges i samme Betydning som ovenstaaende verb. Det har man ingen Sædning af, det kan man ikke forlade sig paa, gjøre Regning paa, eller blive klog paa, ham er der ingen Sædning ved, er det samme som han sæder slet ikke.
<i>Sølle</i> adj.	Ringe, ussel, et sølle Huus, en sølle Mark, og især syg, han er sølle, han er ret syg.
<i>Søllevern</i> adj.	Det samme i en mindre Grad, ringeagtig, maadelig, skrantende.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Seller</i> subst. en	En stor Dreng, kaldes ogsaa en Halvkarl.
<i>Skiøvte</i> verb. n.	At giøre færdig, klæde paa, imperf. skiøvte, sup. skiøvt, f. Ex. er du nu skiøvt?, skiøvt dig nu!
<i>Storings</i> adj.	Halvvoxen, for stor til Dreng, og for lille til Karl.
<i>Storoms</i> adj.	Fornem, enhver uden for Bondestanden, bruges ogsaa for stolt, storagtig.
<i>Smaae-Mand</i> subst. en	En Huusmand modsat en Gaardmand.
<i>Stande</i> verb. a.	At giøre istand, legge til Rette f. Ex. at stande en Seng etc. Imperf. standede, perf. har standet.
<i>Teutesløs</i> adj.	Unyttig, forgiæves; en teutesløs Rejse, ogsaa teutesløs Snack, som ikke kommer Tingene ved, som ingensteds har hiemme, Væv.
<i>Toe</i> subst. sing.	Uld af Faar.
<i>Vintser</i> subst. en	En Bismer, en Vægt.

2. Ord, som vel ere bekendte, men have en i Skriftsproget ukiendt Bemærkelse.

<i>Ordene selv</i>	<i>Den dem tillagte Bemærkelse</i>
<i>Bitte</i> adv.	Meget, f. Ex. bitte nær, overmaade nær, dette passer bitte nær, bitte smaae siges om overmaade fint Garn.
<i>Feig</i> adj.	Dødsens, en som ikke seer ud til at leve længe.

<i>Ordene selv</i>	<i>Disses Forklaring</i>
<i>Frie</i> adj.	Det er ikke frie d. e. det kan ikke nægtes, det fejler ikke.
<i>Handklæder</i>	Handsker.
<i>Hæsselig</i> adv.	Overmaade; hæsselig kiøn, hæsselig rar, hæsselig stor.
<i>Kiøn</i> adj.	I god Bedring, han er kiøn, han kommer sig, er bedre, bruges ogsaa adverb. kiøn stærk, kiøn varm.
<i>Kiøre</i> verb.	Bruges kun om den, der holder Tømmen, f. Ex. vil du kiøre, saa maa du age.
<i>Knap</i> verb.	Snart, strax, jeg kommer knap, paa Stedet, strax.
<i>Lag</i>	I Lag, imens, paa det Lag, det er langt fra, det bliver der intet af.
<i>Lave til</i>	Jeg laver til, jeg troer det, det er saa min Mening.
<i>Lær</i>	I samme Betydning f. Ex. Lær du det? mener du det?
<i>Møe</i>	En voxen Tienestepige, f. Ex. hun kan snart tiene for Møe, giøre fuld Pige-Arbejde.
<i>Ringe</i> adj.	Syg, daarlig.
<i>Smaae</i> adj.	Fiin, smaae Garn, smaae Brød, Sigtebrød.
<i>Stille</i> adv.	Uden Ophold; at blive stille ved, det regner stille.
<i>Storagtig</i>	Mere stor end lille, en storagtig Dreng.
<i>Svend</i>	Bruges om Mandfolk, som Møe om Fruentimmer, en der kan giøre fuld Karle-Arbejd.

3. Et par Anmærkninger over Egnens Mundart.

- a. Adjektiver* forandres ikke med Hensyn til Substantivets Kiøn, f. Ex. det var god, det var slem, kiøn Vej, feed Kiød etc.
- b. Adjektiver* i Flertallet tillegges ofte Substantiver i Enkelttallet, f. Ex. mange Fløde, fleer Grød, smaae Garn.
- c. Artikelen* en og et bruges ofte tvertimod Skriftsproget, f. Ex. en Bord, en Tallerken, en Lys, en Bogstav, overalt bruges et lidet eller intet.
- d. de, Pluralis* af den, som Adjektiv, gives Navnefaldet dem, f. Ex. Han kan ikke skrive dem Bogstaver, læse i dem Bøger, gaae med dem Klæder.
- e. Forkortelse* er Jyden her som andetsteds stærk i, f. Ex. Lærken for Tallerken, Kørs for Køerhuus, Sals for Salshuus, Vaaningshuus.
-

Lønborg Præstegaard den 19de Novbr. 1807.

Bloch

Sognepræst for Lønborg og Egvad